

La retirada de les forces republicanes de la ciutat de Manresa (gener del 1939)

Joaquim Aloy

*(publicat al volum II de la "Guerra Civil (1936-1939)"
de la [col·lecció Història Gràfica de Manresa](#).*

[Edicions Parcir Selectes](#). Manresa, 1993)

El 16 de novembre de 1938, després de la desfeta de la batalla de l'Ebre, les tropes republicanes es trobaren obligades a recular a les posicions anteriors a l'ofensiva que van desencadenar el juliol de 1938. Es pot ben dir que aleshores la guerra pràcticament ja s'havia decantat a favor de les tropes franquistes. L'exèrcit republicà, que havia posat en aquella batalla bona part de les seves esperances de capgirar la situació cada vegada més favorable a Franco, s'esfondrà pràcticament d'una manera definitiva. Les divisions catalanes havien quedat dessagnades i les pèrdues de vides i d'armament havien estat incomputables. Per al bàndol republicà la situació era, doncs, desesperada.

Fou en aquell moment que Franco decidí d'iniciar la campanya de Catalunya. Es tractava de donar el cop de gràcia a un exèrcit que havia donat el millor que tenia a la batalla de l'Ebre i que estava totalment desfet. Així, sense fer cas de la treva que el sant pare Pius XI i diverses personalitats mundials li havien demanat amb motiu dels dies de Nadal, Franco inicià l'ofensiva el 23 de desembre de 1938, després d'haver-la prevista per al dia 10 i haver-la ajornada pel mal temps.

Des del Pirineu i fins a la desembocadura de l'Ebre es trobaven davant per davant dos exèrcits ben diferents. L'un, el franquista, ben organitzat, proveït d'armament abundant i en molt bones condicions, ajudat tothora per les aviacions alemanya i italiana, amb moltes tropes de refresc i amb moral de victòria. L'altre, el republicà, sense temps de refer-se de les baixes de la batalla de l'Ebre, amb material escàs i antiquat (a la frontera francesa li

retingueren armament soviètic fins que ja fou massa tard per a fer-lo servir) i amb unes tropes vençudes físicament i moralment, una bona part de les quals era formada per soldats de més de 30 anys, casats i amb fills, o bé joves acabats de reincorporar-se i sense haver tingut temps de fer la instrucció. La desproporció de forces i de mitjans era absoluta.

Pel bàndol franquista, l'exèrcit encarregat de la campanya de Catalunya era l'Exèrcit del Nord, comandat pel general de divisió Fidel Dávila Arrondo, i compost de 6 cossos: Urgell (Agustín Muñoz Grandes), Maestrazgo (Rafael Garcia Valiño), Aragó (José Moscardó), CTV (el Corpo di Truppe Volontarie, dirigit per Gastone Gambarà), Navarra (José Solchaga) i el Marroquí (Juan Yagüe).

Les tropes republicanes eren enquadrades en el GERO (Grup d'Exèrcits de la Regió Oriental), comandat pel general Juan Hernández Sarabia i el cap de l'Estat Major, el coronel Matilla, i era format per dos exèrcits: des del Pirineu fins a la demarcació de Lleida hi havia l'Exèrcit de l'Est, comandat pel coronel Juan Perea i format pels cossos de l'Exèrcit X, XI i XVIII. Des de prop de Lleida fins a mar, l'Exèrcit de l'Ebre era constituït per tres cossos: el V (Enrique Líster), el XII (Etelvino Vega) i el XV (Manuel Tagüeña).

L'ofensiva franquista s'inicià pels caps de pont de Seròs i de Tremp i pocs dies després pel cap de pont de Balaguer. Si bé inicialment s'establiren importants combats entre tots dos exèrcits i l'exèrcit republicà resistí, aviat la desproporció de forces i de moral va posar en evidència que, més que d'una ofensiva, es tractava d'un passeig militar de les tropes franquistes. L'exèrcit republicà, amb les unitats gairebé desfetes, no va poder oferir sinó resistències aïllades. Esgotades les seves capacitats humana i material, anà reculant apressadament. Era la desbandada.

El 9 de gener el govern central es trobà obligat a mobilitzar la lleva de 1922 i la del primer trimestre de 1942 i el dia 14 les lleves de 1915, 1916, 1917, 1918, 1919, 1920 i 1921, les tres últimes de les quals havien d'incorporar-se immediatament. Això representava la incorporació a l'exèrcit de ciutadans que tenien entre 18 anys i 45.

Així mateix tots els ciutadans útils que tenien entre 17 anys i 55 quedaven a disposició de la Inspecció General d'Enginyers per a fer treballs de fortificació relacionats amb la defensa; alhora militaritzaven totes les empreses, indústries i treballs relacionats amb la guerra, el transport i els proveïments. Tanmateix, algunes d'aquestes mesures ja no tenien cap efectivitat real.

L'avanç franquista era imparable. El dia 4 de gener queia Artesa de Segre, el dia 15 Tarragona i Reus, el 16 Cervera, el dia 20 Calaf. Més de la meitat de Catalunya havia estat ocupada. Aquell mateix dia 20 Lluís Companys s'adreçava als catalans i els demanava de resistir. Una frase d'aquest discurs tingué una transcendència especial: «En aquesta guerra, catalans, ens ho juguem tot, fins el nostre nom.» Les forces polítiques feien una crida a la resistència activa enfront de l'*invasor*. El diari *UGT*, de Manresa, a les últimes edicions, i concretament a la darrera coneguda, la de l'11 de gener, apel·lava constantment a la imperiosa necessitat de resistir. Pere Ardiaca, Garcia-Lago, Montserrat Planas i Marcel·lí Font també ho havien fet en un míting del PSUC, el dia 7 al Teatre Conservatori. Marcel·lí Font havia dit: «Manresa, com sempre, sabrà respondre amb entusiasme a la causa de la llibertat.»

Però la moral de la rereguarda s'havia desplomat i ningú ja no feia cas d'aquestes crides. Catalunya, que havia estat sotmesa durant mesos a una vida duríssima, estava prop del col·lapse. La fam, les penoses condicions de vida, els bombardeigs, les baixes d'amics i familiars al front, el pànic viscut dia rere dia, el cansament que havia generat una guerra tan llarga havien desmoralitzat profundament la població, la majoria de la qual desitjava sobretot -i es pot dir que al preu que fos- l'acabament de la guerra.

L'últim mes Manresa visqué el període més difícil des de l'inici de la guerra. Després del primer bombardeig aeri, el del 21 de desembre -que produí un mínim de 33 víctimes mortals-, el pànic s'apoderava de la població cada vegada que sonaven les alarmes aèries i la gent acudia en massa a amagar-se als refugis. Alguns, per a més seguretat, hi feien vida i pràcticament no se'n movien.

L'absència d'enllumenat -des que les tropes franquistes havien ocupat les centrals elèctriques tota l'energia depenia de petites centrals, com la del Pont de Vilomara i les del Besòs- convertia la Manresa nocturna en una ciutat fantasmagòrica, on transitar era un perill.

A mesura que passaven els dies -i malgrat allò que deien els partits polítics i les institucions- tothom podia anar comprovant que el front de guerra cada dia era més a prop. Ja no calia escoltar Ràdio Sevilla. L'ensulsiada es notava només veient dia a dia el pas de columnes republicanes en retirada o les caravanes amb cotxes i gent que passaven per Manresa, venint de pobles cada vegada més propers; o veient el nerviosisme i els preparatius ràpids i improvisats d'evacuació d'homes i materials decidits per les autoritats militars i municipals. Les casernes anaven essent abandonades pels soldats, que s'afegien a les formacions amplíssimes de soldats en retirada. Els hospitals militars, amb centenars de ferits, alguns d'ells gravíssims, eren evacuats, malgrat la complexitat que comportava un trasllat d'aquestes característiques. D'altra banda, algunes indústries de guerra eren desmuntades i transportades més al nord, perquè no se n'apoderés l'exèrcit franquista. Però la conducció era difícil i una part del material fou estimbat o inutilitzat a mig camí. Els responsables d'algunes empreses col·lectivitzades també s'emportaren part dels productes; els components del Consell d'Empresa de Can Jorba ompliren alguns camions amb grans quantitats d'articles de seda, llana i cotó. Tot es feia amb presses, amb molta improvisació perquè ningú no havia previst que els franquistes podien arribar tan aviat. La manca de temps obligava a evacuar el material més imprescindible. La resta hagué de quedar-se forçosament a Manresa.

Una dada poc coneguda és que aquells dies de retirada de les tropes republicanes residí durant uns dies a Manresa el famós revolucionari Valentín González, conegut amb el nom de *Campesino*, acompanyat dels seus seguidors. El *Campesino*, que, provinent de les milícies populars, s'havia destacat en diversos episodis de la Guerra (Madrid, Guadalajara, Brunete, Belchite...),

sembla que aleshores estava enfrontat amb la direcció del partit comunista i havia estat apartat del comandament. El *Campesino* romangué uns dies a Manresa, allotjat a l'hotel Sant Domènec, mentre que els soldats que ell manava dormien a la caserna. Eren unes tropes que exercien de policia i detenien la gent sospitosa. Durant l'estada a la ciutat, el *Campesino* comissà un cotxe luxós, propietat de Josep Clotet, que l'havia comprat poc abans de començar la guerra i que era camuflat al parc de bombers. Amb aquell cotxe, el *Campesino* marxà cap a la retirada. Posteriorment, el cotxe fou trobat prop de la frontera.

Cada dia que passava la línia del front era més a prop. A Manresa continuava el tràfec per abandonar la ciutat. A les evacuacions d'hospitals, indústries, casernes, s'afegia ara la de la gent més significada de la vida política manresana, la de persones que temien represàlies i la de molts refugiats que s'havien establert a Manresa des de diversos indrets de l'Estat. A tot Catalunya, milers i milers de persones -que, finalment, s'aproximaren a mig milió-, carregats de les coses més imprescindibles, s'encaminaren cap a la frontera i cap a un futur incert. (Curiosament, l'alcalde de Manresa, Emilià Martínez Espinosa, que tenia previst de marxar l'últim dia amb un tren, conjuntament amb diversos membres del comitè de la CNT, no va poder agafar-lo perquè la sortida del tren es va avançar i es va haver de quedar a la ciutat. Emilià Martínez fou condemnat a 12 anys de presó).

Diversos mitjans de transport feien serveis d'evacuació. Tothom qui tenia un vehicle l'havia de posar a disposició de l'exèrcit per a qualsevol necessitat. En la preparació d'un d'aquests serveis dos manresans trobaren la mort. Eren Ramon Macià i Solanellas i Roc Fulla i Esmet. La nit del 22 al 23 de gener ells dos, juntament amb Ignasi Bohigas i Gamisans, decidiren de dormir al garatge mateix, perquè havien arribat tard i a les 5 del matí havien de partir cap a la Seu d'Urgell. Potser amb la intenció d'escalfar el garatge o potser perquè van tenir por que quan arribés l'hora no podrien engegar el camió a causa del fred, decidiren de deixar-lo engegat. Ignoraven que el monòxid de carboni que desprenen els vehicles és mortal. Ramon Macià, que dormia a la cabina del camió, i Roc Fulla, que

dormia a terra damunt d'un sac, van morir asfixiats. Ignasi Bohigas, que també dormia al camió, va tornar en si al cap d'unes hores i es va poder salvar.

Tanmateix, aquestes dues morts d'«asfíxia por inhalación» -tal com diu el sumari-, que van ésser accidentals, no foren pas les úniques produïdes a Manresa abans de l'entrada dels franquistes. N'hi hagué almenys una altra; i aquesta, intencionada. Alguns republicans, abans d'abandonar Manresa, decidiren de fer un escarment. La víctima fou el manresà Josep Galobart i Lucas (membre d'Acció Popular Catalana i implicat en l'atemptat de Marià Homs), que fou assassinat el 22 de gener, al local de les Germanetes dels Pobres, on estava detingut. Baltasar Corrons i Bescompte, home de profundes conviccions religioses, tingué més sort: els escamots que l'anaren a buscar s'equivocaren de pis. Esventraren la porta i saquejaren el pis del costat, tot renegant perquè no hi trobaren ningú. No sabien que «el seu home» era a l'altra banda d'aquells envans.

Paradoxalment, a la presó, situada al convent de Santa Clara, no s'hi efectuà cap mena de represàlia contra els 400 detinguts que hi havia. Ramon Llatjós -que hi estava empresonat per haver signat diverses baixes d'inutilitat no justificables des del punt de vista mèdic a soldats que havien d'anar al front- recorda que el dia 23 a la tarda el director va reunir els presoners i els va dir que podien fer el que volguessin perquè ell se n'anava. I amb dos guàrdies més, a qui recomanà que, per la seva significació política, l'acompanyessin, va marxar en tartana, tot deixant les portes de la presó obertes. Curiosament, ningú no va gosar sortir-ne fins l'endemà, quan van entrar els franquistes. Era una mostra de la por d'aquells dies de desconcert, ja que els republicans podien obligar qualsevol ciutadà que trobessin pel carrer a acompanyar-los; oimés, si tenim en compte que l'exèrcit republicà acabava de mobilitzar gent de pràcticament totes les edats, ni que fos per a treballs de fortificació. La possibilitat d'ésser detingut, doncs, o la por de represàlies durant la retirada feren que molts s'amaguessin als indrets més insospitats.

El dia 23 a la tarda, a Manresa, pràcticament ja no hi quedava cap signe d'autoritat. La majoria de representants municipals havien marxat. Els guàrdies també. Ni tan sols Ràdio Manresa emetia; per tant, les crides als manresans a una resistència impossible, prodigades fins feia poc, havien cessat. La poca premsa local que quedava ja feia dies que no sortia. Mentrestant, pels carrers s'amuntegaven les escombraries, que no recollia ningú. De fet, els serveis públics estaven totalment paralitzats. Durant unes hores, Manresa, doncs, fou una ciutat sense ordre, sense llei. Fou en aquest context que grups diversos de ciutadans assaltaren els magatzems de Can Jorba i alguns altres establiments de la ciutat i s'emportaren tot el que hi trobaren. En el saqueig hi hagué destrosses quantioses.

L'arribada de l'exèrcit franquista a Manresa era imminent. Els oficials franquistes tenien les ordres d'operacions d'ocupació de la ciutat i de la rodalia des del dia 20 de gener. Segons la documentació trobada al Servei Històric Militar d'Espanya, a Madrid, aquell dia el cos de l'Exèrcit del Maestrazgo rebia l'ordre general d'operacions número 15. Segons aquesta ordre la missió encomanada al cos de l'exèrcit era *«ocupar el nudo de comunicaciones de Manresa»* i la maniobra de l'operació havia d'ésser la següent: *«Perseguir al enemigo en dirección a Manresa. Atravesar el río Cardoner aguas abajo de dicha población. »Constituir una cabeza de puente a la orilla izquierda del Cardoner. »Cubrir el avance hacia el Norte y hacia el Sur con flaqueos fijos. »Mantener la línea actual al Sur del Vértice Portella para proteger la carretera Calaf-La Panadella-Cervera»*.

La missió específica encomanada a la Primera Divisió de Navarra, del mateix Exèrcit del Maestrazgo, era la següent: *«Perseguir al enemigo en la dirección general Solanellas - Vértice Monconill - Chamal -Coll-Baix -Fábrica S. Paul - Vértice Grabat. »Guarnecer la línea al E. del Encinar de Oller que englobará las alturas de cotas 310 - 361 y 276, y la cabeza de puente de Manresa jalonada por las cotas 340 y 387 al Sur del Vértice Grabat, alturas de la orilla derecha del Lobregat entre el Puente de Vilumara y el Caserio de Viladordi, alturas de cotas 285 (al E. de*

Balsa de Gallifa) - 298 (al E. del Caserio Elguix) - 307 (al E. del km. 5 del ferrocarril) - 301 (inmediata al km. 9 del camino vecinal a Sampedor) y curva cerrada de cota 300 (al S. de El Pual) - km. 3,500 del camino de Basell a Manresa». (Malgrat els errors toponímics, els noms s'entenen clarament: Fàbrica de Sant Pau, Gravat, Viladordis, El Guix, el Poal, Bassella, etc.)

Al cos de Sapadors li encarregaren la missió de construir el lloc de comandament i *«habilitar la carretera Calaf-Manresa para el tráfico automovil»; i, respecte a l'Aviació, s'informava que «se preveen bombardeos ligeros sobre la carretera a Manresa».*

D'altra banda, en un altre document trobat al Servei Històric Militar d'Espanya i titulat *«Puntos vitales para interrumpir las comunicaciones ferroviarias en Cataluña»* hom pot comprovar que un dels objectius de les tropes franquistes era la destrucció de diversos punts de les línies del ferrocarril del Nord, un dels quals era l'estació de Monistrol de Montserrat i l'entrada del túnel per aquell costat. Segons el document, *«estos objetivos además de interrumpir ésta línea impedirían retirar las reservas de material y gran cantidad de máquinas de vapor y eléctricas existentes en Manresa y San Vicente de Castellet».*

La proximitat de les tropes franquistes i el constant anar i venir de tropes republicanes que passaven per Manresa havien fet créixer el rumor que Manresa havia estat una posició triada per les tropes republicanes per a fortificar-se, intentar aturar l'atac de les tropes franquistes, evitar que arribessin a Barcelona i començar la contraofensiva. Hom considerava que Manresa era un punt estratègic prou important perquè els republicans no el donessin per perdut sense oferir-hi resistència. D'altra banda, hom creia que l'orografia que envoltava la ciutat i el Pla de Bages era suficientment abrupta per facilitar l'operació i barrar el pas a les tropes franquistes.

Sobre aquesta qüestió cal dir que, efectivament, feia dies que l'exèrcit republicà havia decidit d'establir una línia de defensa al riu Llobregat, que tingués per nucli principal la ciutat de Manresa, a

causa de la seva posició estratègica. Segons José Luis Infiesta (un dels màxims experts en la qüestió militar de la Guerra Civil, i que, com a col·laborador d'aquest volum, ha facilitat una sèrie d'informacions ben valuoses), el mateix dia 20 de gener el comandament republicà es va plantejar de defensar la L-4, la línia que seguia el riu Llobregat. Aquesta era una de les sis línies de defensa que, des d'abril de 1938, l'exèrcit republicà havia dibuixat per a defensar Catalunya, en cas d'atac de les tropes franquistes; però, de fet, només s'havien construït algunes fortificacions de defensa a les tres primeres. Segons Carlos Engels, els centres més importants de defensa de la L-4 que hi havia previstos a la zona de Manresa eren el vèrtex Sabata, amb una avançada més baixa al Pla de la Torre, i el cim del Coll, recolzat per l'esquena a Vallformosa.

Segons el Comandant General d'Artilleria, Carlos Botet Vehia, aquesta missió de defensar la L-4 fou encomanada al XVIII Cos de l'Exèrcit, que aleshores estava concentrat prop de Manresa. Un document del 20 de gener sobre el desplegament artiller d'aquell dia, signat per Carlos Botet, indicava que havia estat enviada cap a Manresa l'O.D.A. número 3. La composició completa d'aquesta O.D.A. («Organización de Defensa Artillera») era la següent: una bateria de 150 obusos de bronze, una bateria de 155 mil·límetres rígida i una bateria AVF (Artilleria sobre Via Fèrria). Però tot seguit convé aclarir dues qüestions: primer, que a Manresa només s'envià una minúscula part d'aquesta O.D.A., formada únicament per 4 peces, és a dir, una tramesa misèrrima per combatre les forces franquistes. I segon, que les peces d'aquesta O.D.A. número 3 eren antiquíssimes -de final de segle passat- i totalment inadequades per al combat, a part que probablement no tenien estoc de municions.

El 22 de gener, una altra ordre de Carlos Botet precisa: *«Dada la situación creada por el avance enemigo en el frente del XVIII C.E., procede que la O.D.A. nº 3, cuya actuación se prevenía para el Sector de Manresa, quede afecta tácticamente al Ejército del Este. »Como los emplazamientos que se habían elegido para ella en la línea L-4, han sido hoy rebasados por el enemigo, la O.D.A. deberá emplazar en la orilla izquierda del Cardoner frente a Manresa y para la misión concreta de la defensa de esa ciudad.*

»Caso de tener que abandonarse la ciudad, la O.D.A. debe ser retirada a una posición de espera en Calders a excepción de la A.V.F., que deberá hacerlo a la estación de Tarrasa, quedando sus unidades a partir de este momento de nuevo a disposición directa de este Grupo de Ejércitos.»

D'altra banda, el mateix general Vicente Rojo, cap de l'Estat Major de l'exèrcit republicà, va ordenar que les tropes es concentrassin a la zona de Manresa, per tal d'interrompre l'avenç dels franquistes cap a Barcelona. Ho explica ell mateix al llibre *¡Alerta los pueblos!*: *«En la noche del 23 al 24 fijamos una idea de maniobra... Al ejército del Este se le adjudicaba igual misión defensiva en el Cardoner y se le ordenaba reunir sus tropas rehechas en la región de Manresa para actuar por el Oeste del macizo de Montserrat y crear una amenaza que pudiera entorpecer la acción principal del adversario, dirigida sobre Barcelona.»* La maniobra, pensada per a la defensa de Barcelona, es concretava en una ordre seva datada la mateixa matinada del dia 24 que, entre altres coses, deia: *«Puede preverse que en tanto se libra en la región de Barcelona y Noroeste de la Plaza la batalla principal por los Cuerpos enemigos de Aragón, Italiana, Navarro y Marroquí, continúen los del Maestrazgo y Urgel las acciones secundarias para retener fuerzas en el frente Bassella-Manresa. Interesa al conjunto de la maniobra, y de una manera indirecta, a la defensa de Barcelona que, con el máximo de reservas que pueda reunir, el Ejército del Este y partiendo de la región Manresa-Súria, se realice una fuerte contraofensiva para cortar las comunicaciones de Manresa, dirigiéndola sobre la retaguardia enemiga por el Oeste del macizo de Montserrat. La seguridad de que el enemigo tiene desplegados sus seis Cuerpos y carece de reservas profundas, consiente, si se logra, la ruptura y se procede audazmente, la creación de una situación crítica en su retaguardia, de tal modo que pueda paralizarse la maniobra de los Cuerpos que operan más al Sur. En tal aspecto, toda la actividad orgánica del Ejército del Este deberá encaminarse urgentemente a la preparación de la citada maniobra.»*

Segons José Luis Infiesta, aquest projecte era, indubtablement, molt vague i il·lús. No se sabia amb quantes unitats es podria

comptar (aquestes unitats, ben segur, no van rebre les ordres precises); tampoc no s'indicava quin cap les hauria de conduir; i, sobretot, no s'enviaven els reforços que calien. D'altra banda, és evident que Rojo era molt optimista quan suposava que l'enemic no tenia reserves, perquè precisament aquells dies s'havien acumulat tres cossos de l'Exèrcit (Urgell, Aragó i Maestrazgo) en aquell angle del front, amb tantes unitats que gairebé es feien nosa les unes a les altres. Es pot ben dir que al general Franco li començaven a sobrar unitats.

Com era d'esperar, doncs, a conseqüència de la desorganització de l'exèrcit republicà, la falta de reserves i de mitjans de transport i el poc temps disponible a causa de la rapidesa de l'avenç de les tropes franquistes, el contraatac no fou possible. El general Rojo ho explicava així: *«Desgraciadamente el adversario no dio descanso a sus tropas; Manresa se perdería sin resistencia y nosotros no tendríamos tiempo ni medios automóviles y ferroviarios para realizar con la urgencia que los sucesos requerían la distribución del armamento y las necesarias concentraciones.»*

Juan Simeón Vidarte, al llibre *Todos fuimos culpables*, parla d'un altre projecte de línia de defensa que havia de passar prop de Manresa, però que no es va portar a terme: *«El coronel Claudín había proyectado con más de ocho meses de anticipación un plan de defensa de Barcelona, en un radio de acción de más de cincuenta kilómetros. Comenzó por unas obras de defensa que principiaban en el Perelló, pasaban por los Bruchs y enlazaban cerca de Manresa. Para su ejecución la CNT había ofrecido un cuerpo de voluntarios para la construcción de trincheras, parapetos, nidos de ametralladoras. No se pedía mas que la autorización y el material necesario para cierto tipo de fortificaciones.»* El pla, que era independent però complementari de l'exposat pel general Rojo, fou aprovat, però finalment, no es va poder executar.

Per tant, malgrat les intencions inicials de l'exèrcit republicà, a Manresa no s'establí cap resistència significativa, tret de la purament simbòlica i de l'estrictament necessària de defensa

personal. Això no vol dir que no hi hagués víctimes, com tradicionalment s'ha cregut, perquè és evident que es produïren algunes escaramusses i diversos enfrontaments entre les tropes republicanes més endarrerides i les més avançades de les franquistes. D'altres enfrontaments s'originaren per la resistència dels republicans en alguns indrets: Rajadell, el Pont de Vilomara, Navarcles, les Brucardes i Sant Benet foren alguns dels llocs on s'establí més resistència. Com veurem al capítol següent ("L'entrada de les tropes franquistes a Manresa"), al terme municipal de Manresa i a la rodalia perderen la vida almenys una quarantena de soldats.

L'avenç de les tropes franquistes cap a Manresa es feia per tres línies diferents, però força paral·leles. L'eix principal era el de la via del ferrocarril Barcelona-Lleida. Però aquest eix era flanquejat per l'esquerra, pels qui seguien el camí cap a Castelltallat i Sant Mateu de Bages, i per la dreta, pels qui provenien de Prats de Rei. La duresa d'un terreny tan costerut dificultava força l'avenç de les tropes. Calia superar els cims del Coll, la punta de Sabata i el Collbaix.

Alguns escrits del bàndol franquista, que explicaren posteriorment la maniobra d'aproximació a Manresa, destacaven l'abruptesa del terreny i els combats establerts entre l'un exèrcit i l'altre. Són testimoniatges que convé recollir per a tenir una idea més precisa del desenvolupament de les operacions, si bé cal tenir en compte que, en alguns casos, el triomfalisme i la inexactitud d'algunes dades els fa perdre part de veracitat. Al llibre *La marcha sobre Barcelona* de C. Torre Enciso i D. Muro Zegri, es diu: «*Pero pronto la lucha se extiende entre los rios Gavarrosa y Cardoner, donde los nacionales tropiezan con ligeras pero apretadas defensas que no impiden allí, como en el Pla de Bages, caigan enemigos a centenares. El mando rojo había fiado de las defensas naturales de la ciudad, cubierta por los rios Llobregat, Cardoner y Gavarrosa. Son posiciones formidables: terreno abrupto, bocas de mina, caminos cubiertos provistos de numerosas armas automáticas, municiones superabundantes. Su artillería, en cambio, resultó ineficaz por la mala dirección de tiro. A las 8 de la mañana,*

mandada por Mizzian, rompe el fuego. Nuestra artillería de gran alcance, conjugada con la Aviación, entra violentamente en acción. Los alrededores de Manresa se cubren de densas nubes de tierra y humo negro que ocultan al enemigo; la confusión es aprovechada por nuestras tropas que marchan en cabeza de la línea de avance, al mismo tiempo que las secciones de ametralladoras progresan a saltos regulares, como en un campo de maniobra.

» Los rojos no esperan el choque. Abandonan Guardiola, San Fructuoso y toda la sierra de Rajadell, cubiertas de trincheras y alambradas para ser rechazados finalmente más allá del Cardoner, en donde intentan cubrirse con la voladura del puente románico, instantáneamente protegido por las avanzadillas que se sitúan en los arrabales de Manresa.»

Un escrit aparegut sense signar al diari *Manresa* el 1941 parlava de combats aferrissats, tot dient dels republicans: *«La calidad de los combatientes enemigos, era a la medida de la carta que se jugaban: una ciudad importantísima; la entrada al Llobregat y la puerta de Barcelona. Las órdenes de su mando, tajantes.»* Tanmateix, l'articulista afirma que les columnes republicanes s'ensorraren davant dels metrallaments, explosions de bombes de mà i bombardeigs dels franquistes i, fins i tot, que al cim del Coll diversos soldats republicans quedaren atrapats en una maniobra d'encerclament: *«Esta es la señal de su desconcierto y de nuestra victoria. Caen sucesivamente el Coll, Punta Zapata y Coll Baix. Sobre todos los pilares enemigos ondea nuestra bandera. Las avanzadas llegan al Cardoner, mientras los prisioneros cabizbajos unos y alegres otros son llevados a Rajadell.»*

Fernando Ors, cronista de guerra del diari franquista *Heraldo de Aragón*, editat a Saragossa, escrivia el dia 25 de gener: *«Las Divisiones del cuerpo de Ejército del Maeztrazgo siguieron contra Manresa su táctica acostumbrada de atacar por donde se consideraba que el enemigo era incapaz de esperarlo.»* I esmenta les línies seguides per les tropes: la Serralada de Castelltallat, Sant Mateu de Bages, Prats de Rei, Castellfollit.... Respecte a les defenses de l'exèrcit republicà, diu: *«Los marxistas resistieron hasta ayer, e incluso contraatacaron creyendo que aún podrían*

sostenerse en algunas de sus posiciones, pero por la tarde recibieron instrucciones de no oponerse a ninguno de nuestros empeños porque, de intentarlo, su situación ya de por sí crítica, se podía convertir en un copo más que considerable, pues a pesar de tantas prevenciones todavía en nuestra red fueron prendidos destacamentos intactos.»

El mateix cronista escriu que, un cop aconseguida la superioritat franquista a la zona de Manresa, *«todo lo que tenían que hacer, según la comunicación que llevaba un enlace rojo capturado, era replegarse con la mayor cantidad de gente y salvar el material que fuese posible, inutilizando el que se vieran forzados a abandonar»*.

Malgrat que la captura d'un «*enlace rojo*» a què es refereix aquest text podria tractar-se d'una invenció, algunes dades del cronista semblen bastant versemblants. Primer de tot, perquè ja s'ha dit que, finalment, l'exèrcit republicà havia refusat de fer una resistència organitzada i, doncs, es tractava de replegar-se immediatament. I, en segon lloc, perquè és evident que durant l'apressada retirada de les tropes republicanes, per a poder avançar més ràpidament i no ésser atrapades, es van trobar obligades a deixar bona part de l'armament, camions i altre material, un cop havia estat inutilitzat. Els camions, alguns dels quals s'havien quedat sense benzina, eren estimbats, perquè no els poguessin utilitzar els franquistes. Ramon Pujol i Roca afirma haver vist, entre Fonollosa i Sant Joan de Vilatorrada, una quinzena de camions estimbats. Les tropes també abandonaven fusells, bombes de mà i armament i municions diverses. L'abandó de l'armament no era cosa exclusiva dels republicans, sinó també dels franquistes que, en avançar tan ràpidament, no donaven l'abast a recollir tot el material que els anava arribant. Això explica que, dies després d'haver acabat la guerra a Manresa, encara restaven un vagó ple de bales d'artilleria al bosc d'en Balcells, una pila d'armes de morter al bosc de les Marcetes i fusells i bombes de mà a molts indrets de la ciutat.

Per a dificultar l'arribada de l'exèrcit franquista, els republicans -en plena retirada- anaven causant destrosses a la carretera i a la via.

Fernando Ors ho explicava d'aquesta manera, probablement exagerada: *«La retirada se efectuó haciendo saltar la carretera de kilómetro en kilómetro pues jamás hemos visto tantas ruinas y tan considerables en tan corta distancia las unas de las otras. La línea del ferrocarril tampoco se salvó del despilfarro de la dinamita que se ha utilizado por centenares de toneladas; el humo de aquel explosivo iba señalando los hitos de las rutas forzadas e impuestas al repliegue rojo.»* El darrer obstacle de l'exèrcit republicà serà, com veurem, la destrucció dels ponts de la ciutat.

Les discussions sobre si hi hauria resistència o no a Manresa ja eren història. Però això no obstà perquè, fins poc abans de l'entrada de les tropes franquistes, molts manresans fossin obligats a treballar a diverses trinxeres repartides estratègicament. Es complia així l'ordre de mobilització general de la població civil, de 17 anys fins a 55, a què hem fet referència abans. Immediatament després d'haver-se publicat aquest decret, el dia 15 de gener l'alcalde de Manresa havia rebut la següent ordre del comandant militar de la plaça:

«El General Jefe de la A. de E. en telegrama urgentísimo fecha hoy me dice lo que sigue:

"Proceda urgentemente movilización personal civil sin límites [sic] edad apto para trabajos fortificación poniendolo disposición oficial Ingenieros destacado esa Comandancia"

»Lo que traslado a UD. para su conocimiento y cumplimiento, rogando ponga a disposición de esta Comandancia Militar el pregonero municipal y dadas las circunstancias presentes, espero de ese Ayuntamiento la mayor colaboración.»

Tanmateix, els ajuntaments, que tenien el front tan a prop, col·laboraren ben poc en aquells treballs, perquè en aquells moments dramàtics tenien, lògicament, uns altres maldecaps. El general Vicente Rojo explicava els problemes que, en general, es trobaven per construir les línies de defensa: *«Los Jefes de Ingenieros diariamente tenían que recorrerse los pueblos para recoger el personal, llevarlo a los tajos, cuidarse de que les dieran de comer, dirigir el trazado de las fortificaciones y hacer que se*

trabajase. El resultado era que no podían hacer nada práctico, pues la primera dificultad con que tropezaban era la resistencia de los alcaldes, que, no sólo no daban facilidades para la recluta y reunión del personal apto, sino que consentían que eludieran el trabajo.»

A Manresa devia passar alguna cosa semblant si atenem el testimoniatge de Ramon Pujol i Roca, un dels manresans que va haver de treballar en aquelles fortificacions. Ramon Pujol fou detingut al centre de Manresa i conduït a la fàbrica de Can Lluvià, que era el lloc de concentració de tot el personal reclutat forçosament per a fer treballs de defensa. Des d'allà, aquells improvisats paletes foren duts a diversos indrets de la ciutat per a cavar unes trinxeres de defensa en forma de ziga-zaga, que no foren utilitzades mai. Ramon Pujol, que fou obligat a treballar, amb dos-cents homes més, en les trinxeres que es construïen a sobre la Font de Neptú, explica que hi havia una desorganització total i un control quasi inexistent per part dels soldats, de tal manera que si algú volia marxar, ho podia fer perfectament.

La veritat és que ningú no sabia qui manava en realitat. Era la prova del caos en què estava immersit l'exèrcit republicà. Ordres i contraordres se succeïen en poquíssim temps. Bona part de l'exèrcit només pensava en la seva situació personal: desertar, fugir, deixar-se fer presoner, és a dir, fer el que calgués per a no morir absurdament quan ja tot era decidit.

Tot el dia 23, arran de la proximitat de les tropes franquistes, se sentiren trets i canonades a Manresa. Ja eren a tocar de la ciutat. Aquell dia havien ocupat la serralada de Castelltallat, Sant Mateu de Bages, Fonollosa, Castellfollit del Boix i els vèrtexs de Jaumeandreu i Collbaix. El 23 a la nit, dotzenes de fogueres cremaven a les carenes de muntanyes i turons que voregen Manresa (Collbaix, Montconill, la Catalana i Santa Caterina). Aquells focs -perfectament visibles des de la ciutat- que indicaven els llocs on bivaquejaven les tropes franquistes, sense que ningú els molestés, eren la imatge més il·lustrativa de quin era l'exèrcit victoriós. Era clar que l'endemà entrarien a Manresa.

El dia 24, cap a les dues de la matinada la gran massa de les tropes republicanes batudes en retirada passaren per Manresa. Provenents de Fonollosa i Rajadell, travessaren el pont del cementiri i s'enfilaren per la carretera de Cardona cap a la Muralla i la carretera de Vic. Primer passà l'armament pesant i els camions. Després, els soldats en formació. Eren milers d'homes que caminaven amb el cap cot i en un silenci impressionant, només trencat pel rastreig de les botes. Diversos testimonis del pas de les tropes republicanes per Manresa coincideixen a afirmar que allò era la veritable imatge de la derrota, la imatge tètrica d'un exèrcit vençut.

Quan els últims soldats van haver abandonat Manresa, membres del cos d'enginyers de l'exèrcit republicà feren volar la majoria dels ponts de la ciutat per tal de dificultar l'avenç franquista. La detonació fou eixordadora i ressonà per tota la ciutat; féu trontollar cases i petà vidres dels edificis propers als ponts (les vidrieres de la Seu s'esmicolaren). Les explosions destruïren el Pont Vell, la passarel·la de l'estació, el pont de Can Poc Oli, el pont del ferrocarril, el pont fumat, el pont de la riera de Rajadell i el pont del cementiri. Al pont de Sant Francesc hi van fallar les càrregues de dinamita i no arribà a ésser destruït. Un dels soldats que les havia col·locades, el manresà Josep M. Pascual Guitart, en anar a comprovar per què no explotaven, hi trobà la mort, ja que feren explosió en aquell precís moment. Tanmateix, la dinamita només féu malbé una arcada, la més propera a la banda de l'estació, que, en entrar, els franquistes referen aviat. El pont de ferro no fou destruït per la proximitat de les cases.

L'espant que causà aquella intensa explosió dels ponts s'apoderà de la majoria de manresans que, amagats als refugis o en amagatalls de les cases, no sabien què havia passat. L'estrèpit de canons, metralletes i fusells de tots dos exèrcits ressonà durant algunes hores. Després, el silenci. Un silenci llarg i tens. És el silenci que es repetia a tants i tants llocs quan els republicans n'havien marxat i les tropes franquistes encara no hi havien arribat. És aquell silenci que, segons el periodista Josep Pernau, ha quedat tan gravat a la memòria col·lectiva de molts catalans.

**Text sobre el saqueig dels Magatzems Jorba
produït el 23 de gener del 1939**

«No quedà cap secció sense remenar. Restes de la secció de sabateria, que estava al primer pis, es trobaren en el soterrani, en les golfes i en el terrat; i de les altres seccions es pot dir igualment. De la secció de perfumeria es feu malbé més coses que no pas es robaren; una gran escampada de polvos de tocador cobria el paviment. La secció de juguets fou materialment trinxada; els que restaren estaven espatllats o trencats. Igualment, la secció de rellotgeria i objectes de regal. En el despatx i en l'arxiu s'escamparen tots els papers i es remenaren barroerament totes les taules i calaixos; molts documents, llibres i papers importants es perderen. La caixa de cabals fou violentada amb una parpalina de ferro i no conseguiren obrir-la i això que no estava tancada amb clau, simplement estava ajustada; és una prova del frenesí i nerviosisme dels saquejadors...

»En fi, una mirada detallada a les fotografies dóna més idea que les explicacions, de la magnitud del desastre. Únicament es salvaren algunes peces de tela de cotó que feien de mal emportar-se i poca cosa més.

»Un cop entrats els nacionals a la ciutat, la direcció de la casa ajudada d'alguns encarregats i dependents pogué foragitar la gent que encara saquejava. Per cert que els soldats nacionals també buscaven, entre les destrosses, prenes interiors de vestir, de les quals anaven escassos, i més d'un soldat i requeté fou sorprès posant-se calçotets i samarretes noves. Cal advertir que al saber que havia comparegut la Direcció de la casa li explicaren lleialment el fet i per part d'aquesta foren autoritzats per prendre tot quan els mancava i no abusaren gens d'aquesta concessió».

(Francesc Brunet Generes, treballador de la Casa Jorba)

**Textos sobre la voladura dels ponts de Manresa, a càrrec de
l'exèrcit republicà, la matinada del 24 de gener del 1939**

«Unas explosiones formidables rompieron el dulce silencio matutino. Nos despertamos sobresaltados. Amanecía y seguían las detonaciones ensordeciéndonos. Los rojos consumaban su última obra criminal: la voladura de los puentes. La aglomeración de trabajo y sacrificios de muchas generaciones manresanas, saltaba destrozada y derruida en mil pedazos por la mortífera dinamita marxista. Se rompían los cristales y las piedras milenarias de los puentes, chocaban contra los pavimentos de las calles. Temblaban los hombres y las mujeres y los niños no podían contener su llanto. La situación era angustiosa».

(Josep Maria Badia. *Ciudad*, 23/1/1941)

«Manresa pasó por momentos de incertidumbre en aquel feliz trance. Temíamos que los rojos se hubiesen hecho fuertes antes de entregar la ciudad. Así lo creíamos los que en ella nos encontrábamos aprisionados por las huestes de Negrín, o mejor dicho, por las bravatas de Companys.

»Nuestra ciudad, según lo previsto por aquellos desalmados, tenía que ser lugar de resistencia; empero el día antes de la Liberación se varió de criterio y aquellos valientes se acobardaron al ver relucir las bayonetas del Ejército Español, las boinas rojas de los requetés de Lácar y Montejurra, las camisas azules de las Falanges victoriosas, que sin parar iban conquistando el terreno catalán para España...

»... De todas formas, Manresa se libró de un verdadero desastre y solo se limitaron los fugitivos en volar los puentes, como si aquello fuese algún obstáculo para que el mismo día, alegres y victoriosas, entrasen en la ciudad las fuerzas de España, bajo la espada liberadora de Franco»

(José Estany Font, 1944)